KOVÁCS ESZTER

Vándorló dialógusok: Diderot és egy XVIII. század végi magyar regény

ADALÉKOK A NÉMET MÁTÉ KOMA FORRÁSTÖRTÉNETÉHEZ

Labádi Gergely emlékének

Bevezetés

Labádi Gergely és Balázs Péter 2014-ben, a *Német Máté koma* budapesti, vitakörként megrendezett bemutatóján vetették fel azt a rendkívül érdekes hipotézist, hogy az ismeretlen szerzőségű, késő XVIII. századi magyar regény (valójában fordítás-adaptáció) egyes részeit Diderot *Supplément au Voyage de Bougainville* című filozófiai dialógusa inspirálta.[1] Hozzászólásomban akkor arra hívtam fel a figyelmet, hogy ez további kérdéseket vet fel, hiszen a dialógus Diderot élete során nem jelent meg nyomtatásban, kéziratos terjedése pedig szűk körre korlátozódott. Az elkövetkező időszakban más kutatásokon dolgozva érdekes részletekre bukkantam ezzel kapcsolatban, ezek pedig kivétel nélkül Labádi Gergely és Balázs Péter hipotézisét erősítették meg. A részeredményekről emailben számoltam be a kollégáknak, és ma is őrzöm Labádi Gergely rövid válaszát:

> Szia,
> ha már ilyen szépen kinyomoztad... Írd meg!
> Üdv.Gergő
> (2017. május 27., szombat)

Ez a bátorítás utolsó szakmai hozzászólása volt ehhez a témához, amelyet nem tekintett sajátjának, de kétségkívül neki köszönheti a magyar irodalomtörténet.[2]

Bár a forrástörténet egyes láncszemei még hiányoznak, írásom célja, hogy összefoglaljam az eddig feltárt részleteket.[3] Ezek közül egyik sem cáfolja azt, hogy Diderot dialógusa, melynek címe Győry János fordításában *Pótlás Bougainville utazásához*,[4] adta az ötletet a *Német*

---

[1] Balázs Péter – Labádi Gergely: *Német Máté koma*, egy ismeretlen magyar nyelvű regény a felvilágosodás korából, Budapest, MTA BTK ITI, 2014. május 13. Lásd továbbá „Utószó", in *Német Máté koma* (1792), kiad. Labádi Gergely és Balázs Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2014, 203–205. A továbbiakban „Utószó".

[2] A felfedezés értékét Szilágyi Márton is kiemelte nekrológjában. Lásd „Labádi Gergely (1975–2017) halálára", Irodalomismeret, 2017/3, 93–95.

[3] A kutatás német nyelvismeretet igénylő munkálataihoz nyújtott segítségéért, valamint a Richter-szövegrészlet fordításáért köszönettel tartozom Forczek Ákosnak.

[4] A *Supplément au Voyage de Bougainville* első változata 1771-ben keletkezett, 1774-ben azonban még az ún. „Polly Baker kitérővel" és további dialógus részekkel bővült.

Máté koma alapjául szolgáló *Der deutsche Gevatter Matthies* című Joseph Richter regény (1791) szigeten játszódó első fejezeteihez; éppen ellenkezőleg, valamennyi részlet ezt a feltételezést valószínűsíti. Bár ez apró eredménynek tűnhet, egyfajta miniatűr hatástörténetnek, valójában mind nemzetközileg, mind a magyar irodalom kutatása szempontjából jelentős adalék. Nemzetközileg azért, mert Diderot német nyelvterületen tett XVIII. századi hatását az eddig ismertnél keletebbre tolja, hiszen a bécsi Joseph Richter neve eddig nem szerepelt azokban az alapmunkákban, amelyek Diderot-nak a német nyelvű irodalomra és szellemi életre tett hatását tárgyalják.[5] Magyar vonatkozásaiban pedig azért, mert átírja azt az állítást, mely szerint Diderot hatását nem ún. személyes életművén *(œuvre personnelle)* keresztül fejtette ki – hiszen ennek legnagyobb része élete során nem is jelent meg –, hanem az Enciklopédia-szócikkek és *A két India története* közvetítése révén, tehát gondolatainak recepciója jobbára indirekt és részleges volt.[6]

A kutatás teljességéhez egyelőre hiányzik egy háromnyelvű összehasonlító fordítás- és adaptációelemzés, tehát a Diderot-dialógus francia eredetijének, a vonatkozó német nyelvű regényrészleteknek és a magyar nyelvű részleteknek olyan összevetése, amely a filiációt nyelvi eszközökkel is igazolja. A részeredmények azonban reményeim szerint ennek átmeneti hiányában is tanulságosak lesznek a magyar irodalomtörténeti szakma számára. Nem célom továbbá a *Német Máté koma* részletes tematikus elemzése, csupán a Diderot-dialógussal tartalmilag egyértelműen rokonítható vonatkozásokra mutatok rá, és figyelmemet az első tizenegy cikkelyre fordítom.[7] A *Supplément* új magyar fordítása, melynek, ha nem is sürgető, de legalábbis szükséges voltára 2013-ban Cseppentő István hívta fel a figyelmet,[8] mindenképpen ösztönzően hatna ilyen típusú vizsgálatokra, akár a legfiatalabb kutatógeneráció körében.

Supplément au Voyage de Bougainville: korabeli terjedési útvonalak[9]

A Diderot-recepció kutatásában sokáig alaptételnek számított, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján csak részleges hatást tehetett, hiszen írásainak jelentős része életében kiadatlan maradt. A dokumentálható hatások között Diderot saját korában bemutatott színdarabjait, az Enciklopédiát és *A két India történetét* szokás említeni, ez utóbbi esetében Diderot szerzősé-

---

[5] Roland Mortier, *Diderot en Allemagne, 1750–1850*, Paris, Presses Universitaires de France, 1954; Uő., *Diderot in Deutschland, 1750–1850*, übersetzt von Hans Günter Schürmann, Stuttgart, Metzler, 1967, valamint Anne Saada, *Inventer Diderot: les constructions d'un auteur dans l'Allemagne des Lumières*, Paris, CNRS Éditions, 2003.

[6] Alaptanulmányok szerzője Diderot fogadtatásával kapcsolatban Penke Olga, lásd „Diderot hatása Magyarországon a XVIII. században", *Helikon*, 1984, nº 1, 108–109, Uő, „Diderot és a magyar felvilágosodás. *A Két India történet*ének hatása Magyarországon", *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1985, nº 4–5, 507–514, valamint Uő, „Diderot magyarországi fogadtatása a XIX. és XX. századi sajtó és könyvkiadás tükrében", *Magyar Könyvszemle*, 1986, nº 2–3, 173–192.

[7] Az érzékenység kérdése kapcsán a szigeten játszódó dialógusokat elemzi Hegedüs Béla, „Fordítás és érzékenység, *A Német Máté koma* (1792)", in Lengyel Réka (szerk.), *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, Budapest, MTA BTK, 2016, 269–280.

[8] Cseppentő István, „Diderot *Supplément au Voyage de Bougainville* című művének magyar fordítása és kiadása", *Magyar Tudomány*, nº 174, 2013/11, 1343–1348.

[9] Mivel Győry János címválasztása (*Pótlás*, egyes helyeken *Pótlék*) nem túl szerencsés, a francia címet használom.

gét a mű megjelenése idején is sejtették, de közreműködésének első feltárására csak a XX. században került sor. Lényegi hazai hatását 1875-től, az Assézat-Tourneux-féle Diderot-kiadástól számíthatjuk, amely Alexander Bernát és Kun Sámuel Diderot-fordításaihoz és Alexander Diderot-tanulmányok című, tanulmánykötet helyett inkább esszégyűjteménynek tekinthető könyvének megjelenéséhez vezetett.[10] Magyar nyelvterületen sajnos nem találkozhatunk olyan eredeti hatással, mint a Rameau unokaöccsének fordítása Goethétől vagy a *Mindenmindegy Jakab*ban szereplő Mme de La Pommeraye-történet adaptációja Schillertől.[11] Ennek ellenére egyszerre mulatságos és elgondolkodtató Diderot egyik filozófiai dialógusát idéző részekre bukkanni egy XVIII. századi magyar regényben, még akkor is, ha a névtelenül fennmaradt szöveg keletkezésének körülményeiről mindmáig alig tudunk valamit.[12] Azonban hogyan kerülhetett a *Der deutsche Gevatter Matthies* megírásakor Joseph Richter kezébe a *Supplément,* és hogyan juthatott tovább a *Német Máté komá*ig? Mivel a filozófiai dialógus és a regényben szereplő dialógusbetétek közötti hasonlóság önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a hipotézist igazolja, meg kell vizsgálnunk, hogy Richter láthatta-e kéziratos formában a *Supplément*-t 1791 előtt?

A *Supplément au Voyage de Bougainville* nyomtatásban először 1796-ban jelent meg, tehát Richter regényénél öt évvel később. Mivel a *Német Máté koma* keletkezési idejét a szöveg kiadói csak hozzávetőlegesen tudták datálni (1792 és 1800 között), kiindulópontunk a német forrásregény megjelenési ideje (1791). A Jean-Baptiste Antoine Suard által kiadott *Opuscules philosophiques et littéraires, pour la plupart posthumes ou inédits* című kötetben (Paris, Chevet, 1796) a *Supplément* az utolsó szöveg. 1797 januárjában az *Allgemeine Literatur Zeitung* (Jena) írást közöl róla,[13] ez azonban már késői időpont lenne ahhoz, hogy Richternek ötletet adjon a *Der deutsche Gevatter Matthies* szigeten játszódó fejezeteinek megírásához.

Első hipotézis: a *Correspondance littéraire* közvetítő szerepe

Az első lehetséges feltevés ezért az, hogy Richter a *Supplément*-t korábbról, a *Correspondance littéraire* révén ismerte, amely 1773-ban és 1774-ben közölt belőle részleteket. Hol olvashatta azonban a kis példányszámban készített, bizalmas úton terjesztett, egyes európai udvarokba eljuttatott kéziratos válogatást, amely Diderot szövegeit több esetben nem is egyben, hanem folytatásokban tartalmazta? Bár egyes *Correspondance littéraire* példányok Bécsbe, tehát Richter szülővárosába is eljutottak a toszkániai nagyherceg ottléte idején,[14] erről kevés dokumentálható adat áll rendelkezésünkre. Ulla Kölving szerint a kéziratos kiadvány legnyilvánosabb példánya a weimari volt, egyes körökben felolvasták, sőt, szabadon másolták, köz-

---

[10] Alexander Bernát, *Diderot-tanulmányok*, Budapest, Franklin, 1900 (Filozófiai Írók Tára, XV).

[11] *Rameaus Neffe: Ein Dialog von Diderot. Aus dem Manuskript übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Goethe*, Leipzig, Göschen, 1805 és Friedrich Schiller, *Merkwürdiges Beispiel einer weiblichen Rache*, *Thalia* (Leipzig), 1785.

[12] A kiadók utószavának főbb információi ezzel kapcsolatban: a *Német Máté koma* egyetlen, tisztázatnak tekinthető példányban maradt fenn (OSZK, Quart. Hung. 4094). Forrását Labádi Gergely azonosította. Lengyel Réka kutatásai során nemrég újabb kéziratra bukkant Kassán.

[13] A szóban forgó lapszám on-line megtekinthető, lásd https://digipress.digitale-sammlungen.de/view/bsb10502009_00023_u001/1 Seite 2–3.

[14] II. József testvére, I. Péter Lipót toszkániai nagyherceg. A címzettek névsora és a nekik küldött *Correspondance littéraire* példányok jegyzéke teljességében nem maradt fenn.

vetítő szerepe sokkal jelentősebb volt, mint a bécsi udvarba átmenetileg küldött példányé.[15] Richter életrajzának alapos vizsgálata felfedheti, hogy járt-e Weimarban (eddig nem sikerült weimari utazás nyomára bukkanom), vagy volt-e kapcsolata weimari kötődésű írókkal, értelmiségiekkel.

Második hipotézis: Richter párizsi útja

Joseph Richter életéről lexikonszócikkeken kívül kevés forrást találni. Érdekes információt szolgáltathat talán a továbbiakban egy életrajzi vonatkozású disszertáció, amely azonban online nem elérhető.[16] Tudjuk azonban, hogy 1779 és 1782 között Párizsban tartózkodott, bár az ott töltött időszakról eddig keveset sikerült kiderítenem. Valószínű azonban, hogy a később szatirikus vénájáról ismertté vált újságíró szerző, a társasági élet, az opera, a színház iránt érdeklődő Richter, a *Die Briefe eines Eipeldauers über d'Wienstadt* című szatirikus folyóirat „ötletgazdája" nem tétlenkedett a francia fővárosban. *Reise von Wien nach Paris* című munkája (1781), bár inkább levélregénynek minősítik, mintsem útleírásnak, újabb támpontokat szolgáltathat arra, kikkel találkozott Párizsban, és honnan ismerhette Diderot írásait. Rousseau-t már első levelében idézi, és a *Vallomások* megjelenése is foglalkoztatja,[17] ami akár azt sem zárja ki, hogy ismerte Diderot-nak az *Esszé Senecáról* (1779) egyik kitérőjében Rousseau *Vallomásai*val szemben tett indulatos figyelmeztetését. 1780. október 18-i keltezésű levelében név szerint említi a francia szellemi élet több alakját, Voltaire és Rousseau halálát, aztán utal Linguet bebörtönzésére.

> Úgy tetszik, a tudományok aranykora Franciaországban már a múlté. Sokan elég méltányosak ahhoz, hogy ezt maguk is bevallják. Mindaz, ami a szépirodalom terén elébünk tűnik, csupán jelentéktelen brosúra, ízetlen regény vagy műbírálgatás. Időnként itt-ott megjelenik egy kis költemény, amelyért kár, ha az idő folyama magával ragadja a feledésbe. A széptudományok helyzete alapján joggal következtetek a többi állapotára is, az őket összefűző kapcsolat miatt. A nyilvános lapokban úgy tesznek ugyan, mintha nem vennék észre ezt a hanyatlást; sőt, arról akarják meggyőzni a publikumot, hogy előrefelé tartanak. De az okosabb francia nagyon is érzi a lejtmenetet, s szomorúan pillant vissza arra a magaslatra, ahol egykor a francia géniusz honolt. Voltaire atyáihoz távozott, Rousseau követte őt; Marmontel és Diderot letették tollukat, és Linguet, aki jelenleg a Bastille-ban ül, joggal énekelt Requiemet a Francia Akadémiáért.[18]

Hipotézisek helyett: markáns tematikus egyezések

Természetesen számos megválaszolatlan kérdés marad bennünk a *Német Máté koma* olvasásakor. Ki és miért fordíthatta le magyarra Richter egyébként igen szórakoztató regényét? A szöveg nem tartozik ugyanis a bécsi író ismertebb művei közé, a WorldCat 1791 és 1990 között mindössze öt kiadását tartja számon, amely 45 náluk regisztrált könyvtár állományá-

---

[15] Ulla Kölving a *Correspondance littéraire* kritikai kiadásának vezetője, a kiadvány legjobb ismerője.

[16] Hans Viktor Pisk, *Joseph Richter, 1749–1813. Versuch einer Biographie und Bibliographie*, (Diss. Wien) 1926.

[17] Joseph Richter, *Reise von Wien nach Paris*, in *Briefen an einen Freund*, Wien, 1781, 8, 85.

[18] Uo., 76–77. Diderot látszólag valóban letette tollát 1778 végén, ám 1782-ben Marmontel közreműködésével válaszolni fog az *Esszé Senecáról* elleni bírálatokra. Linguet 1780. szeptember 27-én (tehát három héttel a levél keltezése előtt) került a Bastille-ba. *Annales littéraires* című folyóiratát éppen az Akadémia tiltatta be csúfondáros hangvétele miatt.

ban lelhető fel, Richter munkái között ezzel az adattal az utolsó helyen szerepel.[19] Dulaurens „műfaji mintának" tekinthető *Compère Matthieu*-je [Máté koma][20] ennél jóval több kiadásban jelent meg, és több könyvtárban található meg világszerte (a WorldCat szerint 43 kiadás, fellelhető 553 könyvtárban).[21]

A *Supplément*-nal a regény első tizenegy fejezete (cikkelye) állítható párhuzamba, melyek közül a hatodik a „Megjegyzésre méltó beszélgetés" címet viseli. A történet kezdetén spanyol vitorlás szenved hajótörést egy rejtett déltengeri sziget közelében, az egyetlen túlélő Diego atya, a vaskos, ám jószívű, de túlontúl buzgó misszionárius, aki korábban Tahitin járt, így beszéli a szigetakók nyelvét. A „szerencsés sziget" lakói boldog tudatlanságban élnek, semmiféle ruhát nem viselnek, gyümölccsel táplálkoznak, és nem ismerik „egyéb ragadozó nyavaláknak nemeit, melyeket a módos franciák szegény Otaite lakosai közt elhintenek",[22] tehát a vérbajt.

Diego elhatározza, hogy megtéríti a szigetlakókat, azonban megrökönyödve veszi észre a szigeten uralkodó szabad testiséget. Ezután kezd beszélgetésbe az egyik idős szigetlakóval, aki nem érti, miféle vallásról beszél a misszionárius, és milyen vallás döntene jó és rossz felett, nem tudja, miért volna vétek meztelenül járni, nem látja be, miért volna bűn a testiség, ha a szaporodást szolgálja, és nem tud mit kezdeni azzal, hogy mit jelenthetne az egyház által szentesített házasság. Diego a szóbeli térítés kudarcát látva elhatározza, hogy a szigeten élő nőket (insulánusnéket) szemérmességre neveli, és rózsaszínű skapulárét ajánl nekik, ha eltakarják ágyékukat. Azonban ezzel a szigeten uralkodó ártatlanságot rontja meg, mert a nőkben feltámad a hiúság és az irigység. Amikor elfogy Diego kéttucatnyi „pántlikája", az insulánusnék civakodni kezdenek a szalagokért. Az események itt azonban nem érnek véget. A sziget egyik legszebb lányának nem jut szalag, és mivel éppen a Topios nevű ifjú közeledett hozzá – habár a szigeten a lányok korábban nem kérették magukat, „egyedül szíveknek ösztönét követték, és nem hagyták sokáig imádóikat sóhajtozni"[23] – saját magáért cserébe azt kéri a fiatal szigetlakótól, hogy szerezzen neki szalagot. Ez verekedéshez vezet két férfi között, ami az egyikük életébe kerül. Ezt megtudva az öreg insulánus Diegót viszálykodás elhintésével vádolja meg, és az emberölést elkövető Topiosszal együtt száműzik a szigetről. Az öreg szigetlakó szavai, rövidebb formában ugyan, de az aggastyán búcsúját idézik Diderot *Supplément*-jából. A regény cselekménye innen folytatódik, ám itt a feltételezhető Diderothatástól is búcsút veszünk.

A *Német Máté koma* vonatkozó tizenegy cikkelye természetesen nem követi a *Supplément* szerkezetét, amelyben A és B együtt olvassák a Bougainville útleírásához készült függeléket. E függelék az aggastyán baljós búcsúbeszédéből, valamint az Orou nevű bennszülött és a hajópap beszélgetéséből áll. Ez a beszélgetés két részre oszlik, mert A és B két ízben vitatják meg az olvasottakat, első vitájuk során kerül elő a misztifikációnak tekinthető Polly Baker-történet. A tematikus hasonlóságok jól követhetők A *Német Máté koma* vonatkozó részeiben, habár az öreg insulánus nem monológot mond, hanem Diegóval beszélget, fenyegető búcsúszavai pedig nagyon rövidek.

---

[19] Lásd http://www.worldcat.org/identities/lccn-n85141129/

[20] Lásd „Utószó", 201.

[21] Lásd https://www.worldcat.org/identities/lccn-n86080588/

[22] *Német Máté koma*, I, 15.

[23] Uo., X, 27.

Orou és a hajópap beszélgetése a szabad testiség körül forog, melyet nem szabályoznak vallási előírások, csupán a természet törvényei (vagyis a sziget lakóinak a pubertás előtt nem megengedett a szexualitás, nem megengedett ezen kívül a gyermekáldást nem hozó kontaktus). Akárcsak a *Német Máté koma* déltengeri szigetén, a testiséghez nem kapcsolódik szégyenérzet vagy hiú kacérság, egyetlen lány sem rangért vagy más előnyökért fogadja el a törzs férfitagjainak közeledését, a fogantatás az egyetlen elvárás, a kapcsolatokba vallási vagy társadalmi szabályozás nem avatkozik bele. Ám míg a *Supplément*-ban A és B kommentárjai teszik egyértelművé, hogy az elképzelt tahiti társadalom pusztán gondolatkíséret, a *Német Máté koma* a szatíra válogatott eszközeivel távolít el bennünket az olvasottaktól, elsősorban Diegó atya nevetségessé tett szörnyülködése révén, amelyről csak az éhség tereli el a figyelmét.

A fő tematikus egyezések a következők: utalás a vérbajra, melyet a vád szerint a francia tengerészek hurcoltak be Tahitira, a két szigeten uralkodó törvénynélküliség, a természeti törvény kizárólagos uralma, továbbá egyik szigeten sincsen intézményesített vallás, bár a szigetlakóknak van valamiféle kodifikálatlan természetvallása, mindkét helyen a természet gondoskodik róluk, és boldog megelégedésben élnek; ezen felül a szabad testiség célja a szaporodás, a monogám házasság ismeretlen a szigetlakók között, a szexuális aktus maga a házasság ténye, a kapcsolatok gyors felbomlása nem okoz problémát, mert a gyermekek az anyjukhoz tartoznak, és őt követik felnövekedésükig. Az ösztön voltaképp a szexualitás szinonimája, a szigetlakók pedig pusztán természetes ösztöneiket követik. A tahiti aggastyán és a déltengeri sziget idős lakója azonban egyaránt baljós jövőt jósol az első európai érkezése után: a törzs megromlását, az aranykor végét, az eredendő ártatlanság elveszítését.

Orou és az insulánus egyaránt értetlenek azzal kapcsolatban, hogy miért tekinthetne a vallás (amelynek fogalmát nem is tudják igazán értelmezni) rosszallással a testiségre.

> Orou: Úgy találom, hogy e különös előírások ellenkeznek a természettel, nem szolgálják az értelmet, csupán arra valók, hogy a bűnöket szaporítsák, és minden pillanatban bosszúságot okozzanak az öreg alkotónak, aki mindent fej, kéz és eszközök nélkül teremtett, aki mindenütt jelen van, ám sehol nem látjuk […] aki parancsol, de nem engedelmeskednek neki, aki bármit megakadályozhatna, de semmit nem akadályoz meg.[24]

> – Ó, szerencsétlen nemzet! – felkiálta Diego. – A jó az, ami az anyaszentegyháznak tanításával megegyezik, a rossz ellenben az, ami véle meg nem egyezik.
> – Te ugyan az én nyelvemen szólasz – mondá az insulánus –, de én nem értem beszédedet.
> […]
> – Tehát – mondá a vadember – nem látok benne semmi vétket, ha mink éppen ugyanazon végre élünk az asszonyokkal. [a szaporodás céljából]
> – Distinguo, distinguo! – kiáltá Diego. – Ha ez az anyaszentegyháznak megegyezésével és csak egy asszonyi személlyel történik.
> A vadember megvallotta, hogy még most se értené őtet.[25]

Különösen erős hasonlóság, hogy mindkét öreg a testiség ösztönös és ezért ártatlan voltának megrontásával vádolja meg az európaiakat vagy Bougainville személyében vezetőjü-

---

[24] Diderot, *Supplément au Voyage de Bougainville*, in *Œuvres complètes*, XII, Paris, Hermann, 1989, 604.

[25] *Német Máté koma*, VI, 22–23.

ket, habár ezt a *Supplément* aggastyánja hosszas szónokias vehemenciával, a *Német Máté koma* öreg szigetlakója röviden, de határozottan teszi.

> [Asszonyaink] megvadultak karjaidban, s Te kegyetlenné váltál az övékben, gyűlölni kezdték egymást, Ti pedig egymás életére törtetek értük, és ők véretekkel beszennyezve tértek vissza hozzánk.[26]

> Ezen ifjú ember a maga pajtását azon valamiért megölte, melyet te egynéhány ifjú asszonyoknak osztogattál. Még most is párolognak vérétől az ő kezei.[27]

Konklúzió

A tematikailag párhuzamba állítható részek természetesen tovább sorolhatók. Rövid összegzésként elmondhatjuk, hogy alátámasztható a feltevés, mely szerint Diderot *Supplément au Voyage de Bougainville* című dialógusa hatást gyakorolt Richterre szatirikus regénye első fejezeteiben. A kiegészítésre szoruló életrajzi és hatástörténeti vizsgálatok eddigi eredményei is erősítik ezt a hipotézist. A nyomozás utolsó lépései során bukkantam rá, hogy Diderot hatását Richterre egy esetben már felvetették: a *Die Eipeldauer Briefe* 1917-es kiadásának előszavában utal Eugen von Paunel Diderot *Fecsegő csecsebecséi*re,[28] amelynek két fejezetével, melyek egy szigeten játszódnak, Diderot valóban a *Supplément* megírása idején egészítette ki fiatalkori regényét. Továbbra is talány azonban, hogy a *Német Máté komá*t kik ismerhették vagy olvashatták, és miért csupán egyetlen kéziratos tisztázatban maradt az utókorra. Diderot XVIII. századi magyar olvasóiról így ezután is keveset tudunk, ami a kutatást szerencsésen nyitva hagyja számunkra.

---

[26] *Supplément*, 590.

[27] *Német Máté koma*, XI, 28.

[28] *Die Eipeldauer Briefe*, I, kiad. Eugen von Paunel, München, G. Müller, 1917, XVIII.